ԻՍԹԱԽՐԻ

ԳԻՐՔ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ՔԻՏԱԲ ՄԱՍԱԼԻՔ ԱԼ-ՄԱՄԱԼԻՔ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1 *Խաղարաց ծով – Կասպից ծով: Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 74:*

2 *Իբն Արու-յ-Սաջը – Հավանաբար նկատի ունի Յուսուֆ իբն Արու-յ Սաջին: Սաջիները կամ Սաջյանները զորավարների մի առհմ է, որը կառավարում էր խալիֆայության հյուսիս-արևմտյան նահանգները. Ատրպատականը, ինչպես նաև Ադվանքն ու Հայաստանը 9-րդ դարի վերջին և 10-րդ դարի սկզբին Աբբասյան խալիֆաների անունից: Սաջիները ծագում էին արևելյան Իրանից ու Միջին Ասիայից և ծառայել էին Աբբասյան խալիֆաների բանակներում: Արանք Միջին Ասիայի Ուշրուսանա քաղաքից ծագող պարսիկ իշխանական ընտանիք էր, որոշ չափով արաբացած: Նրանք կրում էին Աֆշին պատվանունը: Աբբասյաններին տարբեր դինվորական ծառայություններ մատուցելով Սաջյանները բարձր դիրքեր գրավեցին և, ի վերջո, 889/890 թվականին սրանցից Մուհամմադը նշանակվեց Ատրպատականի կառավարիչ: Շատ չանցած սա պատերազմի մեջ մտավ Հայոց թագավոր Սմբատ Բագրատունու դեմ: Սաջյանները չատ հետաքրքիր վիճակ ունեին, երբեմն նրանք հանդես էին գալիս իբրև խալիֆայության ենթականեր, երբեմն դեմ էին դուրս գալիս նույնինքն խալիֆային: Մուհամմադը մահացավ 901 թ-ին: Նրան փոխարինեց որդին Դեուդադը, բայց չատ չանցած նա դուրս մղվեց իր հորեղբոր Արու-յ-Կասիմ Յուսուֆի կողմից, որը մայրաքաղաքը տեղափոխեց Մարաղայից Արդարիլ, կարգավորեց հարաբերություններ խալիֆայի հետ և հարձակման անցավ Հայաստանի դեմ: Յուսուֆը դոհվեց Քուֆայի մոտ կարմատների դեմ պայքարում, որտեղ նրան ուղարկել էր խալիֆան: Դրանից հետո Սաջյաններն աստիճանաբար թուլացան: (Sadjids, C. E. Bosworth, EOI, CD-ROM, (8: 745a)).*

3 *Խունաջ – Ներկայում այս քաղաքը կոչվում է Քաղաղ Քոնան և գտնվում է Իրանական Ադրբեջանի Հաչտաուդի չրջանում: (Հակոբ Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրներ, էջ 162): Իսկ Յակուտը իր «Խունա» հոդվածում գրում է «Ճիչտ անունը Խունաջ է. քաղաք է Ատրպատականի երկրում, Մարագայի և Զանջանի միջև Ռեյի ճանապարհի վրա, և որ Ատրպատականի վերջին նահանգն է: Ներկայիս կոչվում է Քաղեղ Քոնան, այսինքն թղթագործ արհեստավորներ: Այդ քաղաքի բնակիչները խորչում են իրենց քաղաքը Խունա կոչելուց (նչանակում է ամուսնուն անհավատարիմ կին, Հ. Ն.), այդ բառի պիղծ իմաստի պատճառով»: (Հակոբ Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրներ, էջ 61)*

4 *Դախառական – Կամ Դահխառական, տե՛ս Կուդամա, ծնթգր. 7:*

5 *Խոյ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 240:*

6 *Սալմաստ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 241:*

7 *Մարանդ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 232:*

8 *Տարրիզ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 235:*

9 *Բարդանդ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 230:*

10 *Վարգանակերտ – Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 52:*

11 *Մուգան – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 225:*

12 *Ջարրավան – Դուցե Ջարարուան, տե՛ս Կուդամա, ծնթգր. 13:*

13 *Սմբատ Աչոտի որդի – Սմբատ Ա Բագրատունի՝ Թագավոր Հայոց 890–914 թվականներին: Սմբատ Ա-ը հաջորդեց իր հորը՝ Բագրատունյաց տոհմի առաջին անկախ*

գահակալ Աշոտ Ա-ին: Սմբատ Ա-ի թագավորությունը ճանաչել են թե՛ Արաբական խալիֆայությունը և թե՛ Բյուզանդական կայսրությունը: Սմբատ Ա-ը վարել է կենտրոնացված ուժեղ պետություն հաստատելու քաղաքականություն: Նրա օրոք Բագրատունյաց թագավորությունն ընդգրկել է Հայաստանի մեծագույն մասը: Սմբատ Ա-ի օրոք սկսվեց ծանր պայքարը Ատրպատականի Սաջյանների հետ, որոնց խալիֆան չնորհել էր Հայաստանում հարկեր հավաքելու իրավունք և ոստիկանի պաշտոն: 890-ական թվականներին Սմբատ Ա-ը փոփոխակի հաջողությամբ դիմադրում էր Սաջինների բանակի ներխուժմանը Աֆշինի գլխավորությամբ: Պայքարն էլ ավելի դժվարացավ նրա հաջորդի՝ Յուսուֆի օրոք, մանավանդ այն բանից հետո, երբ խախտվեց երկրի ներքին միասնությունը (908-ին Յուսուֆը Սմբատ Ա-ի դեմ հանելու նպատակով Վասպուրականի իշխան Գագիկ Արծրունուն հռչակեց «Թագավոր Հայոց»): Ի վերջո, Սմբատ Ա-ի կյանքը ողբերգական ավարտ ունեցավ, 914 թվականին, նա ճարահատյալ, հանձնվեց Յուսուֆին: Վերջինս, դրժելով անձի անվտանգության պահպանման իր երդումը, Հայոց արքային չղթայակապ տարավ Դվին ու մահապատժի ենթարկեց: (Հայկ. սովետ. հանրագիտարան, հ. 10, էջ 451-452):

14 Մանազկերտ – Քաղաք Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Ապահունիք գավառում, Վանա լճից հյուսիս: Անունը ենթադրաբար կապվում է ուրարտական թագավոր Մենուայի հետ: (ՀՀՇՏԲ, հ. 3, էջ 679):

15 Բաղեշ (Բալիս) – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթդր. 59:

16 Արճեշի լիճ – Տե՛ս Թիորիխի (Վանա) լիճ, Բալաղուրի, ծնթդր. 121:

17 Մանն –Ինչպես նշում է Խաթախրին, Արզարիյի մեկ մանը հավասար է 1040 դիրհեմի: Եթե նկատի ունենանք, որ մեկ դիրհեմը 3, 2 գրամ է, ուրեմն մեկ մանը հավասար է 3, 328 կիլոգրամի: (Хинц, Меры и веса, стр. 27):

18 Ռաթլ – Իրանում հաճախ ռաթլը (լիտրը) օգտագործվում էր մանի փոխարեն, թեև դրանք կշռի տարբեր միավորներ են: Օրինակ Իրաքում, մեկ մանը հավասար էր երկու ռաթլի: (Хинц, Меры и веса, стр. 26):

19 Յունան – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթդր. 166:

20 Խունան – կամ Հունարակերտ, տե՛ս Բալաղուրի, ծնթդր. 128:

21 Կաղանկատույք – Կաղանկատույքը, գյուղաքաղաք Մեծ Հայքի Ուտիք աշխարհի Առանձնակ Ուտիք դավառում, Տրտու (Թարթառ) գետի ձախ կողմում, Պարտավ քաղաքից արևմուտք: Եղել է Դվին - Պարտավ ճանապարհի կարևոր կայաններից: (ՀՀՇՏԲ, հ. 2, էջ 907):

22 Հաթերս – Հաթերք-Գդյակ, Բերդ Մեծ Հայքի Արցախ աշխարհում, Խաչեն գավառում: Այժմ Հաթերք գյուղ ԼՂ Մարդակերտի շրջանում: (ՀՀՇՏԲ, հ. 3, էջ 304):

23 Զավդիս – Զավդեք: Սա գուցե Սոթքն (Զոդ) է Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհում Սևանա լճի հարավ-արևելքում: (Վ. Տ.-Ղ): (ՀՀՇՏԲ, հ. 4, էջ 651):

24 Գեղարքունի - Գավառ և բնակավայր Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհում, Սևանա լճի արևմտյան ափին: